

TODELLISUUDEN VALLOITUS

Pjotr Kropotkinin anarkismi

Pjotr Kropotkin (1842–1921) oli eräs 1800-luvun radikaaleimmista ajattelijoista. Toisenlaisessa maailmassa tämä anarkistimaantieteilijä olisi saanut paikkansa poliittisen filosofian klassikoiden kaanonista. Hänen anarkistinen kommunisminsa on edelleen eräs elinvoimaisimmista inspiroivista vaikuttajista anarkistisessa työväenliikkeessä. Syyn sille, miksi muidenkin kuin anarkistien pitäisi kiinnostua hänestä, voi kuvata *Megafonia* (2/09) mukaillen: ”Törmäyttämällä” Kropotkinin ajatuksia vallitseviin vasemmiston toimintamalleihin, saattaa saada aikaan liikettä kehittäviä vaikutuksia. Kokeillaan, *annetaan liikkeelle vähän vasenta koukkua*.¹

ALUKSI: LÄPIJUOKSU KROPOTKINIIN

Pjotr Kropotkin syntyi moskovalaiseen aatelisperheeseen joulukuun yhdeksäntenä vuonna 1842. Hänen perheellään oli kymmeniä palvelijoita ja yli 1 200 maaorjaa. Viisitoistavuotiaana hän pääsi sotilas- ja hoviopintoihin Pietarin arvostettuun Paasikouluun, josta valmistui kaksikymmenvuotiaana. Sotilasuralta hän siirtyi Pietarin yliopistoon matematiikan ja maantieteen opintoihin.

Hän oli jo alle kolmekymppisenä arvostettu maantieteilijä ja olisi voinut ottaa vastaan viran *Keisarillisen maantieteellisen seuran* sihteerinä. Pjotr oli kuitenkin kiinnostunut vallankumouksellisesta politiikasta ja tätä innostusta uutiset Pariisin kommuunista lisäsivät. Hän halusi tutustua *Kansainvälisen työväenliiton*² toimintaan ja matkusti 1872 Sveitsiin, jossa tiesi kommuunin pakolaisten asuvan. Petyttyään Genevessä ja Zürichissä marxilaisiin työväenjohtajiin, hän siirtyi Jura-vuorille bakuninilaisen federaation jäseneksi, jossa häneen vaikuttivat varsinkin **James Guillaume** (1844–1916) ja **Élisée Reclus** (1830–1905)³.

Omalle anarkismilleen Kropotkin rakentaa perinteen **William Godwinin** (1756–1836), **Pierre-Joseph Proudhonin** (1809–1865) ja **Mihail Bakuninin** (1814–1876) kautta. Pohjimmiltaan Kropotkin on ”valistusajattelija”, joka uskoo yhteiskunnan rationaaliseen kehitykseen. Yhteiskunnassa voidaan havaita lainomaisuuksia, joiden kautta pystytään myös ennustamaan sen tulevaa kehitystä. Ajalleen tyypillisesti hän rakensi poliittisille näkemyksilleen tieteellistä teoreettista pohjaa käyttäen luonnontieteitä yhteiskunnallisen muutoksen selittämisessä⁴.

¹ Vrt. Megafonin toimituksen kommentti leninismistä *Megafoni* 2/09 <http://www.megafoni.org/?p=15>

² Ns. ensimmäinen internationaali.

³ Ks. pettymyksestä ja liittymisestä Jura-federaatioon tarkemmin omaelämäkerrassa *Anarkistin muistelmat* II, 60–81. Koska käytän tässä kirjoituksessa lähteinäni pääasiassa valikoimia, olen katsonut parhaaksi viitata Kropotkinin teksteihin suoraan niiden otsikoilla. Jos suomennos on saatavilla, olen viitannut siihen, muussa tapauksessa viitataan alkukieliiseen tekstiin (poikkeuksina *Etika* ja *Les Prisons*, joiden kohdalla olen käyttänyt englanninnoksia). Viitteet olen sijoittanut alaviitteiksi. Valikoimassa olevan tekstin otsikon perään olen lyhenteellä merkinnyt valikoiman nimen. Ensimmäisellä viittauskerralla ilmoitan viitteen kaikki tiedot kokonaisuudessaan.

⁴ Ihminen on osa luontoa ja hänen ”henkinen elämänsä, niin yksilöllinen kuin yhteisössäkkin ilmenevä, on yhtä lailla luonnollinen ilmiö kuin kukkien kasvu tai muraahaisten ja mehiläisten yhteisöelämän kehitys” ja siksi voidaan käyttää samoja tutkimusmenetelmiä ”kukista ihmisiin, tai majavayhteisöstä ihmisten kaupunkiin”. Pjotr Kropotkin. *Nykyaikai-*

Kantavina arvoina hänen teoksissaan ovat vapaus ja tasa-arvoisuus. Hänen pääasiassa vuosien 1880 ja 1914 väliin sijoittuva tuotantonsa muodostaa hämmästyttävän eheän kokonaisuuden, minkä katkaisee ensimmäinen maailmansota, jonka aikana hän aktiivisesti tuki Saksaa vastaan käytävää sotaa. Helmikuun 1917 vallankumouksen jälkeen hän toimi Venäjällä Kerenskin hallituksen neuvonantajana. Lokakuun vallankumous sai hänet vetäytymään poliittisesta toiminnasta.

Useimmat merkittävimmistä teoksistaan hän kirjoitti ranskaksi tai englanniksi, kuten *La conquête du pain* (1892, suom. *Leivän valloitus*) ja *Factories, Fields and Workshops* (1898), joissa hän esittää vapaaehtoiselle yhteistyölle perustuvan talousmallinsa. Hänen tieteellinen pääteoksensa on vuosina 1890–1896 lehtiartikkeleiksi kirjoitettu ja vuonna 1902 yhtenä niteenä ilmestynyt *Mutual Aid: a Factor of Evolution*, jossa hän käsittelee yhteistyötä lajin selviytymiskeinona biologisen ja historiallisen tutkimuksen kautta. Näiden lisäksi hänen merkittävimpiin teoksiinsa lukeutuvat *In Russian and French Prisons* (1887), tutkimus ja kuvaus vankilaolosuhteista Ranskassa ja Venäjällä; Élisée Reclusin Kropotkinin vankilavuosina toimittama *Paroles d'un revolté* (1885); Ranskan vallankumouksen historiaa käsittelevä *La Grande Révolution (1789–1793)* vuodelta 1909; sekä keskeneräiseksi jäänyt, postuumisti 1922 ilmestynyt *Etika*⁵, josta piti tulla hänen tieteellisten, filosofisten ja sosiologisten johtopäätöstensä esitys.⁶

Hän käytti kirjoittaessaan paljon hyväkseen vanhempia teoksiaan, mikä tekee hänen kirjoitustensa tutkimuksesta ja merkittävimpien teemojen löytämisestä helppoa. Tässä kirjoituksessa käsittelee Kropotkinin käsitystä kapitalistisen yhteiskunnan perusluonteesta ihmiskunnan edistyksen kahleena sekä hänen ajatuksiaan vallankumouksesta ja uuden kommunistisen yhteiskunnan rakentamisesta.

---

nen tie ja anarkismi. Valikoimassa *Kapinahenki. Kirjoituksia anarkismista*. Toimittanut Juha Kulmala. Savukeidas, Turku 2009 (siteerattu myöhemmin: KH), s. 53.

⁵ Пётр Кропоткин. *Этика. Происхождение и развитие нравственности*. Голос Труда, Санкт-Петербург–Москва 1922. Alkuperäiskielellä uudempi laitos esim. Политиздат, Москва 1991. Louis S. Friedlandin ja Joseph R. Pirishnikoffin kääntämä autorisoitu englanninnos Prince Kropotkin. *Ethics. Origin and Development*. Lincoln MacVeagh, New York 1924. Uudempi laitos Black Rose Books, Montreal 1992.

⁶ Suomeksi hänen tuotantoaan on ilmestynyt vain pieni murto-osa. Edellä mainittu *Leivän valloitus* ilmestyi kahtena eri suomennoksena vuosina 1906 ja 1919 (Peter Krapotkin. *Taistelu leivästä*. Suom. Kaapo Murros. Tampereen Työväen Sanomalehtiosakeyhtiö, Tampere 1906 ja P. Krapotkin. *Leivän valloitus*. Suom. Santeri Rissanen. Karisto, Hämeenlinna 1919. Tämä suomennos on ilmestynyt myös Sosialismi.netin sarjassa ”Sosialismin kirjasto” vuonna 2010, jota käytän lähteenä tässä artikkelissa.) Kirjoitus *Kehoitus nuorille* (alkup. *Aux jeunes gens*, 1880) ilmestyi suomeksi vuonna 1907 osana Robert G. Ingersollin kirjaa *Miten ihmiskunta on parannettava?* (Wilho Leikas, Calumen). Venäjällä vallinneita olosuhteita kuvannut *Hirmuvalta venäjällä 1905–1909* (alkup. *The Terror in Russia*) ilmestyi vuonna 1909. *Anarkistin muistelmat (Memoirs of a Revolutionist, 1899)* on ilmestynyt Ilmari Lehmusvaaran suomentamana sarjassa ”Suuret venäläiset kertojat” vuonna 1973 (Pjotr Kropotkin. *Anarkistin muistelmat I ja II*. Ex Libris, Helsinki) ja aiemmin kahdessa Eemil Suasmaan suomentamassa niteessä vuosina 1910 ja 1917. Kirjoitus *Anarkistinen kommunismi: lähtökohdat ja periaatteet* (alkup. *Anarchist Communism: its Basis and Principles*, 1887) on Juha Kulmalan suomentamana Ville-Juhani Sutisen toimittamassa kokoelmassa *Utopiasosialistit* (Savukeidas, Turku 2009). Vihdoin suomeksi monia Kropotkinin merkittävimpiä tekstejä kokoaa viime vuonna ilmestynyt Kulmalan toimittama ja suomentama kokoelma *Kapinahenki* (Savukeidas, Turku 2009).

1. KAPITALISMI ON TALOUDELLISTA JA HENKISTÄ ORJUUTTA

Nykyisen kapitalistisen tuotantotavan huomattavin ja vallitsevin ominaisuus on palkkatyö. Palkkatyöjärjestelmää Kropotkin kuvaa seuraavasti:

Jokin tarpeellisen pääoman omaava henkilö tai henkilöryhmä perustaa teollisuusyrityksen, hankkii tehtaalleen tai työpajalleen raaka-aineita, järjestää tuotannon, kauppaa valmistuneen tavarana, maksaa työväestölle määräpalkan ja pistää ylijäämän eli voiton vastuunalaisuutensa ja markkinoilla tavaralle mahdollisesti sattuvan hinnanalenemisen korvauksena kukkaroonsa.⁷

Hallitseva luokka alistaa työläisiä suoraan *taloudellisesti*, riistäen suuren osan työläisen työn tuottamasta arvosta. Tätä tilannetta ylläpidetään yhteiskunnallisen vallan instituutioiden avulla, joita ovat *valtio* ja *kirkko*.

Valtio alistaa työväestöä *poliittisesti*, pakottaen tottelemaan ja alistumaan taloudelliseen riistoon. Näin tuotetaan Kropotkinin sanoin ”taloudellista orjuutta”, tilanne joka pakottaa työläisen myymään työvoimaansa. Kirkko alistaa *henkisesti*, tuottaen ”älyllistä orjuutta”, muokaten työläisiä poliittisille ja taloudellisille hallitsijoille kuuliaisiksi ja alistuviksi.⁸

Orjuutensa vuoksi työläiset eivät itse voi nauttia tuottamastaan hyvinvoinnista. Liikeyritykset ovat suuntautuneet tuottamaan ”sitä, mikä antaa lyhyessä ajassa parhaan mahdollisen voiton pienelle joukolle”, eivätkä sitä, mikä tyydyttäisi kaikkien ihmisten tarpeet. Enemmistön elinolosuhteet on pidettävä puutteellisena, jotta ”se pysyy halukkaana myymään työvoimaansa vain osalla tekemänsä työn arvosta”. Muuten pääomien ja vaurauden kasautuminen yksityisiin käsiin olisi mahdotonta.⁹

Kropotkin kritisoi **Karl Marxia** siitä, että tämä pitäisi kapitalismin ”kierouksien” perustavimpana syynä sitä, että ”tuotannon ’lisäarvo’ joutuu kapitalistille”¹⁰. Kropotkinin mukaan nykyisen järjestelmän ”alkusyyinä” on tilanne, jossa työläisen on pakko myydä työvoimaansa. Purettaessa kapitalistista järjestelmää onkin hänen mukaansa ensimmäisenä tartuttava kiinni ”sen perustavimpaan olemukseen, sen perussyyhyn – myymiseen ja ostamiseen”.¹¹

2. INSTITUUTIOT OVAT VAPAUDEN ESTEINÄ

Yltäkylläinen hyvinvointi olisi Kropotkinin mielestä kaikille mahdollista, mutta kapitalistinen järjestelmä ja valtiovalta ovat sen esteinä¹². Ilman työläisten ”taloudellista ja henkistä orjuutta” ylläpi-

⁷ Pjotr Kropotkin. *Leivän valloitus*. Sosialismi.net, Tampere 2010, s. 68.

⁸ *Nykyaikainen tiede ja anarkismi*, KH, 88.

⁹ *Anarkismi: sen filosofia ja ihanteet*, KH, 214.

¹⁰ *Leivän valloitus*, 112.

¹¹ *Anarkismi: sen filosofia ja ihanteet*, KH, 218, 219. Kropotkin hyväksyy lisäarvoteorian sinänsä, mutta ei ilmeisesti täysin tavoita sen tarkoitusta työläisiin kohdistuvan riiston osoittajana ja poliittisen liikkeen rakentajana.

¹² Emt., 212.

täviä instituutioita kapitalistinen yhteiskuntajärjestys ei voisi pysyä pystyssä. Nämä instituutiot on hävitettävä.

Valtiovallan eräänä tärkeimpänä tehtävänä on lakien säätäminen ja ylläpito. Laeilla on Kropotkinin mukaan kahtalainen alkuperä. Toisaalta ne ovat eliittien luomia oman valtansa varmistamiseksi; toisaalta ne muodostuvat yleisten käyttäytymistapojen ”sosiaalisesta kaavasta” eli tietyn yhteisön moraalikäsitteistä tietyinä aikoina.¹³

Eliittien luomien lakien tärkeimpänä päämääränä on yksityisen omistusoikeuden turvaaminen, toisin sanoen sen varallisuuden turvaaminen, ”jonka yksi ihminen on kerännyt käyttämällä toisia hyödykseen”. Nämä lait antavat pääomalle mahdollisuuksia laajempaan riistoon ja oikeuttavat ”ne uudet muodot joita tuo riisto alati saa, kun pääoma nielaisee uusia inhimillisen toiminnan alueita”. Näihin tehtäviin säädetyt lait ovat pakottavien lakien ytimenä. Lopuillakin ylläpidetään hallintokoneistoa, joka turvaa riiston jatkumisen ja pääoman yksinoikeuden tuotettuun varallisuuteen. Pääoma on kapitalismin tosiasiallinen ”jumala”, jota byrokratia, poliisi, armeija, julkinen opetus ja rahamarkkinat palvelevat tehden työläisen riistämisen kapitalistille helpommaksi.¹⁴

”*Luonnollisten lakien*” ylläpitämiseksi ei tarvita pakotusta. Ihminen on aina ollut yhteisöllinen eläin, eikä mitään hobbesilaista alkutilaa ”kaikkien sotaa kaikkia vastaan”¹⁵ todellisuudessa ole ollut olemassa. *Keskinäinen avunanto* on evoluutiossa paljon keskinäistä kilpailua merkittävämpi tekijä, kuten Kropotkin kirjassaan *Mutual Aid* painottaa historialliseen ja luonnontieteelliseen todistusaineistoon tukeutuen.¹⁶ Yhteisöllisille eläimille kehittyy ”luonnollisina lakeina” ”tunteita ja tapoja, joista on hyötyä yhteisön säilymiselle ja lajin lisääntymiselle ja joiden puuttuessa elämä yhdessä toisten kanssa olisi täysin mahdotonta.” Koska yhteisön koossapysyminen on välttämätöntä sen kamppaillessa olemassaolostaan, nämä tunteet ja tavat kehittyvät evoluution paineessa täysin luontaisesti. Vieraanvaraisuus, ihmiselämän kunnioitus, keskinäisten velvoitteiden tunne, myötätunto, rohkeus ja uhrautuvaisuus ovat kehittyneet ihmisessä ennen mitään lakia tai uskontoa, kuten kaikissa muissakin sosiaalisissa eläimissä.¹⁷

Lakikokoelma on siis yhdistelmä pakkokeinoin ylläpidettyjä tapoja, jotka ovat hyödyksi vain hallitsijoille sekä kaikille hyödyllisiä käyttäytymistapoja, joita noudatettaisiin ilman lakejakin.¹⁸ Kapitalistisen yhteiskuntajärjestyksen epäkohtia ei lainsäädäntö pysty hillitsemään. Päinvastoin, kuten jo William Godwin teoksessaan *An Enquiry Concerning Political Justice* (1793) esitti, lainsäädäntö on itse eräs ongelmien syy. Kropotkin luettelee rikollisuuden merkittävimmiksi syiksi ”lait omistusoikeudesta, lait hallitusmuodosta, lait jotka määrittelevät rikoksia ja niiden rangaistuksia”,

¹³ *Laki ja käskyvalta*, KH, 112.

¹⁴ Emt., 117–118

¹⁵ Thomas Hobbes. *Leviathan*. Vastapaino, Tampere 1999, 123.

¹⁶ Hobbesilaisesta alkutilasta Kropotkinilla ks. Peter Kropotkin. *Mutual Aid. A Factor of Evolution*. Black Rose Books, Montréal 1989, s. 77–78.

¹⁷ *Laki ja käskyvalta*, KH, 108, 109.

¹⁸ Emt., 112.

joutilaisuuden sekä julkisen vallan, ”joka ottaa asiakseen tehtailla näitä lakeja ja panna niitä toimeen.”¹⁹ Vankilat eivät estä rikollisuutta, vaan lisäävät sitä toimiessaan ”rikollisten kouluna”. Hänen mukaansa kaksi kolmannesta rikoksina pidettävistä teoista kohdistuu omaisuuteen, ja nämä rikokset katoavat samalla kun katoaa yksityisomistus. Väkivallanteot ihmisiä kohtaan puolestaan lakkaavat kun vaikutetaan suoraan rikosten syihin eikä vain rikollisuuden vaikutuksiin. Yhteiskunnan edistyessä ”sosiaalinen tunto” kehittyy ja väkivalta vähenee.²⁰

3. EDISTYS KOHTI VAPAUTTA

Edistysuskon valaisemana Kropotkin uskoi yhteiskunnan kehittyvän rationaalisesti kohti suurempaa vapautta. Tämä kehitys voidaan tieteellisen tutkimuksen avulla havaita ja se voidaan toiminnalla ”valloittaa” sen toteuttamiseksi.²¹

Kehittyneimmissä maissa oli Kropotkinin mukaan ”erehtymättömän selvästi” meneillään hallituksen toiminta-alaa rajoittava ja yksilön vapautta laajentava kehityskulku. Sen esteenä olivat ”nykyaikaiset kurjat laitokset”, ”rapistuneet rakenteet”, jotka tuli raivata vallankumouksella kehityksen tieltä ihmisen vapauttamiseksi.²² Tämä ristiriita oli ratkaistava, jotta yhteiskunta saattoi edistyä.

Heittämällä menemään lain, uskonnon ja määräysvallan ihmiskunta voi ottaa uudelleen haltuunsa tuon moraalisen periaatteen joka siltä on riistetty, ottaa ja puhdistaa sen niistä vääristelyistä joilla papit, tuomarit ja hallitsijat ovat sitä pilanneet ja pilaavat yhä.²³

1800-luvun loppupuolen kansannousut osoittivat poliittisen suunnan, jota kohti yhteiskunnan on edettävä. Perustaessaan vapaita ja itsenäisiä kommunistisia yhteisöjä, kuten Pariisin kommuuni 1871, asukkaat ovat itse tahtoneet ottaa tavaroiden tuotannon, vaihdon ja kulutuksen yhteiseen hallintaan ja toteuttaneet sen omassa keskuudessaan.²⁴ Työläiset saavat itse omalla toiminnallaan aikaan parhaimpia tuloksia uuden yhteiskunnan rakentamiseksi.

Yhteiskunnan kehitys luonnostaan johtaa valtioiden ja tuotantotoiminnan hajaantumiseen – kuten Kropotkin pyrkii teoksessaan *Fields, Factories and Workshops* todistamaan – ja kaikkien yksilöiden vapauteen hallita itseään. Myöhemmät tapahtumat ovat osoittaneet hänen olleen hyvin väärässä; tai ehkä mahdollisuudet vapauteen olisivat olleet tosiasiasakin olemassa, mutta monin osin

¹⁹ Emt., 126.

²⁰ Pjotr Kropotkin. *Prisons and Their Moral Influence on Prisoners*. (Alkup. «Les Prisons», *Révolté*, 1886) http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/kropotkin/revpamphlets/prisonsmoral.html

²¹ Martin A. Miller. *Kropotkin*. The University of Chicago Press, Chicago 1976, s. 182. Laajemmin ”todellisuuden valloittamisesta” ks. Millerin kirjan yhdeksäs luku.

²² *Leivän valloitus*, 44.

²³ *Anarkistinen moraali*, KH, 151.

²⁴ *Leivän valloitus*, 64, 65.

ne eivät ole toteutuneet. Kropotkin oli asiassaan optimisti ja uskoi siihen vakaasti. Kehityskulku olisi ensin ”vain” riittävän selvästi havaittava ja sitten murrettava kaikki esteet sen tieltä.

4. KAPITALISMI ON KUMOTTAVA

Kapitalistinen yhteiskunta instituutioineen on Kropotkinin mukaan esteenä ihmisten vapaudelle. Hallitseva luokka tietää varsin hyvin mitä heidän on tehtävä: puolustettava, syvennettävä ja tiukennettava omaa valta-asemaansa. Heidän sisäinen yhtenäisyytensä on helppo saavuttaa. Kapitalismin kumoamista tavoittelevilla työläisillä on puolestaan edessään ongelmia, jotka jatkuvasti vaikeuttavat yhteistä toimintaa: *mitä on tehtävä ja millä keinoin*.

4.1. Vallankumouksen valmistelu: suoraan kohti päämääriä

Kropotkinin mukaan ensimmäiseksi vallankumouksellisten on määriteltävä tehtävänsä selkeästi: on tiedettävä mitä halutaan ja mitä on tehtävä, jotta palkkaorjuus voitaisiin hävittää. Pelkkä sana ’sosialismi’ ei kerro mitään, vaan sille on tutkimuksen ja tekojen kautta annettava selkeä sisältö.²⁵

Hänen mukaansa suora taistelu pääomaa ja sitä suojelevaa valtiota vastaan antaa parhaimmat keinot työläisille saada aikaan parannuksia nykyisiin työoloihinsa. Lisäksi tämä kamppailu saa heidät tajuamaan ne vääryydet joita kapitalismi ja sitä tukeva valtio aiheuttavat. Näin se herättää miettimään myös sitä, miten voitaisiin järjestää hyödykkeiden tuotanto, jakaminen ja kulutus ilman kapitalistin ja valtion väliintuloa.²⁶ Taloudellinen kamppailu on luokkataistelun ensisijainen muoto. Ratkaiseva isku on annettava *yksityisomistukselle* ja tämän iskun voi antaa vain työläisten joukkojen yhteinen voima. Kropotkinin mukaan vallankumous ei toteudu salaliittojen tai eliitin toimesta.²⁷

Toisin kuin aikansa sosiaalidemokraattinen liike, Kropotkin ei uskonut puolueiden voimaan, vaan ihmisistä itsestään lähteviin tekoihin.. Hän ei myöskään uskonut siihen, että parlamentarismen kautta voitaisiin saavuttaa mitään pysyvää. Vallankumoukselliset eivät voi osallistua suunnitelmiin ”vallan ottamisesta nykyisessä yhteiskunnassa”, sillä ”samassa suhteessa kuin sosialistit saavat valtaa nykyisessä porvarillisessa yhteiskunnassa ja valtiossa, samassa suhteessa heidän sosialisminsa kuihtuu pois.”²⁸ Hänen mielestään olisi suoraan suuntauduttava kohti uutta yhteiskuntaa. Järjestelmän muotoa ei voida sanella ylhäältä käsin, vaan se muodostuu paikallisten tarpeiden ja halujen mukaan.

²⁵ Artikkelissa *What Must We Do* kokoelmassa Peter Kropotkin. *Act for Yourselves. Articles from Freedom 1886–1907*. (Siteerattu myöhemmin: *AFY*.) Freedom Press, London 1988, s. 30–31; *The End Set Before Us*, *AFY*, 50.

²⁶ *Nykyaikainen tiede ja anarkismi*, *KH*, 74.

²⁷ Caroline Cahm. *Kropotkin and the Rise of Revolutionary Anarchism 1872–1886*. Cambridge University Press, Cambridge 1989, s. 153–154.

²⁸ Emt., 94.

Vallankumouksen ensimmäisenä sysäyksenä ovat lukuisat henkilökohtaisista omantunnon syistä tehdyt protestit, jotka vähitellen laajenevat sadoiksi alustaviksi kapinoiksi. Kuten Kropotkinin maantieteellisissä tutkimuksissaan käyttämässä induktiivisessa metodissa, myös hänen käsityksensä vallankumouksesta 'yleinen' muodostuu lukuisista 'yksittäisistä'. Aluksi vain yksittäiset henkilöt "ovat tajunneet vallitsevien olojen epäoikeudenmukaisuuden ja protestoineet sitä vastaan, kukin yksin omalla tahollaan." Muutamien henkilöiden kapinointi laajenee pieniin joukkoihin, jotka herättelevät toiminnallaan "yksilön itsetietoisien riippumattomuuden" tunnetta ja rohkeutta, "jonka jokainen vallankumous vaatii todella käynnistyäkseen". He muodostavat *avant-garden*, joka käy kamppailuun ennen kuin ihmisten enemmistö on siihen valmis. On tehtävä tekoja, jotka puhuvat puolestaan, hyökäten konkreettisin toimin niitä instituutioita vastaan, jotka haluaa hävittää. Tekojen avulla asioita voidaan nostaa keskusteluun, jolloin ihmisten on otettava kantaa puolesta tai vastaan. Teot jäävät ihmisten mieliin, herättävät toivoa, muistuttavat päämääristä ja ohjaavat liikettä niitä kohti. Vaikka epätoivo yleensä ajaa ihmiset kapinaan, ainoastaan *toivo voitosta* tekee vallankumouksen mahdolliseksi.²⁹

4.2. Muutoksen aika: vanhan yhteiskunnan hävittäminen

Kropotkinin mukaan vallankumouksella on kolme välttämätöntä päämäärää: 1) palkkajärjestelmän lakkauttaminen, 2) tuotantovälineiden yksityisomistuksen lakkauttaminen, ja 3) yksilön ja yhteiskunnan vapauttaminen valtion vallasta.³⁰ Vallankumouksellisessa toiminnassa hän kehottaa hyökkäämään erityisesti yksityisomistusta vastaan, mutta myös työläisen taloudellista orjuutta ylläpitävää valtioinstituutiota vastaan.

Luennossa *L'État, son rôle historique* hän erottaa hallituksen, valtion ja yhteiskunnan toisistaan. Valtiota ei voi olla ilman *hallitusta*, joka on valtion hallitsijoiden tahtoa toteuttava organisaatio. *Yhteiskunnan* muodostavat valtiovallan alaisuudessa elävät ihmiset. *Valtio* merkitsee Kropotkinin ajattelussa vallan keskittämistä eliitille tietyllä maantieteellisellä alueella, hallitsemista armeijan ja virkamiehistön kautta sekä lainsäädäntöä, joka alistaa toiset luokat toisten vallan alle. Valtion olemassaolo käy käsi kädessä luokkien olemassaolon kanssa: valtio on aina luokkavaltio. Valtio on väline jolla hallitsevan luokan herruus toteutetaan yhteiskunnassa; hallitus on puolestaan koneisto, joka toteuttaa valtion tahtoa.³¹ Pelkän hallituksen hävittäminen ei riitä, vaan kaikki hallinnan instituutiot on voimakeinoin saatava väistymään, jotta yhteiskunta voi olla vapaa³².

Koska nykyaikainen valtio on perustettu nimenomaan kapitalismin kehitystä auttamaan, olisi Kropotkinin mukaan järjetöntä ajatella, että sitä voitaisiin käyttää apuna kapitalismin hävittämis-

²⁹ *Practical Questions*, AFY, 54; *Nykyaikainen tiede ja anarkismi*, KH, 95, 96; *Kapinahenki*, KH, 191–195.

³⁰ *Anarkismi: sen filosofia ja ihanteet*, KH, 284–285.

³¹ *L'État, son rôle historique*. Saatavilla osoitteessa <http://kropot.free.fr/Kropotkine-Etat.htm>. Savukeitaan valikoimassa on kirjoituksesta vain kaksi viimeistä lukua (IX ja X; KH, 172–185).

³² *Valtio: sen asema historiassa*, KH, 182.

sä. Valtio on kehitetty oikeuttamaan ja ylläpitämään ”mekanismeja, joiden avulla rikkaat ovat voineet riistää köyhiä”, eikä se voi taipua käytettäväksi tätä tarkoitusta vastaan. Sosialismissa on edistettävä vapaaehtoisen yhteenliittymisen periaatteiden laajaa leviämistä käytäntöön, eikä sitä voida tehdä, jos ihmiset edelleen jakaantuvat hallitseviin ja hallittuihin.³³

Hänen käsityksensä eroaa perinteisestä kommunistisesta käsityksestä, jossa valtiovaltaa voidaan käyttää vallankumouksellisen muutoksen välineenä. Työväenluokka, jonka etujen mukaista on kaiken herruuden ja kaikkien yhteiskuntaluokkien hävittäminen, ei voi käyttää valtiota vallankumouksellisesti välineenä uuden yhteiskunnan luomiseksi ja vanhan hävittämiseksi, vaan sen on ”lyötävä murskaksi” koko valtioinstituutio ja rakennettava uusi poliittinen järjestelmä ”yhteiskunnan perustuksista alkaen”.³⁴

Kropotkinilta ei ole löydettävissä vastausta siihen, miten tämä eräs vallankumouksen tärkeimmistä prosesseista toteutetaan – eli *millä keinoin* valtio, kapitalistiluokka ja kirkko hävitetään. Esimerkiksi *Kapinahengessä* esitetty kuvaus toiminnan luonteesta ”pelottomana, mitä moninaisempaan, olosuhteista, käytettävissä olevista keinoista ja kunkin mielenlaadusta riippuvana”, ei ole tyydyttävä³⁵. Jos haluaa ”suoraan” hyökätä valtiota vastaan, olisi hyödyllistä pohtia syvemmin, mitä on toiminta, jolla

nostetaan sorrettujen mielialaa ja autetaan tuomaan julki tyytymättömyys ja viha sortajia kohtaan, saatetaan hallitus naurunalaiseksi ja paljastetaan sen heikkous, ja ennen kaikkea, aina ja kaikkialla, herätetään todellisten tekojen esimerkin voimalla rohkeutta ja lietsotaan kapinahenkeä.³⁶

Toiminnan konkreettisten muotojen käytännöllinen ongelma jää kirjoituksissa pimentoon ehkä yksinkertaisesti siksi, että aikalaisille keinot vaikuttivat hyvin selviltä – attentaatteja, sabotaaseja, levottomuuksia ja kapinointia oli paljon, ja vallankumouksen alkaminen oli monen sosialistin mielestä hyvin lähellä – ja siksi, että anarkistisessa kirjallisuudessa aiheesta on jo kirjoitettu runsaasti. Kropotkinin tekstit poikkeavat esimerkiksi Bakuninin kirjoituksista siinä, että hän keskittyy huomattavasti perusteellisemmin tulevaisuuden yhteiskunnan pohdintaan. Hän saattoikin nähdä omana tehtävänä (ja laajemmin intellektuellien tehtävänä) pikemmin anarkismin *rakentavan puolen*, moraalien ja päämäärien määrittelyn, kuin olemassa olevan järjestyksen *tuhoamisen* keinojen miettimisen. Esimerkin näyttäminen tai toimintaohjelmien ehdottaminen ovat osallistumista liikkeen toimintaan. Hän uskoi ihmisten spontaanin toiminnan voimaan ja ajatteli ihmisten itse valitsevan sopivimmat keinot vihatun järjestelmän hävittämiseksi.

³³ *Nykyaikainen tiede ja anarkismi, KH, 69, 85, 89, 94; Anarkistinen moraal, KH, 180.*

³⁴ *Nykyaikainen tiede ja anarkismi, KH, 73; Valtio: sen asema historiassa, KH, 182.*

³⁵ *Kapinahenki, KH, 191.*

³⁶ Emt., sijamuotoa muutettu.

Kropotkin ei kirjoita asiasta laajasti, mutta vaikuttaisi siltä, että hänen mielestään kapitalistista järjestelmää ylläpitävät instituutiot (tuolloin vallinneissa olosuhteissa) olisi hävitettävä materiaalisesti, estämällä niiden toiminta fyysisen tuhoamisen keinoin, hyökäten niiden kimppuun ”soihduin ja kirvein”, kuten hän asian esseessään *Anarkismi: sen filosofia ja ihanteet* asian ilmaisee³⁷. Samaan suuntaan osoittaa myös hänen myötätuntonsa esimerkiksi 1880-luvun lopun attentaattirytyksille.³⁸

Joka tapauksessa on selvää, että hän luottaa vahvasti *esimerkin voimaan*. Hänen pohdinnoissaan tuntuu oletettuna olevan läsnä jonkinlainen kapinahengen sytyttävä ”etujoukko”, joka esimerkiksi näyttää muille parhaat, vallitseviin olosuhteisiin soveltuvimmat tavat toimia. Hän ei väheksynyt kirjoitetun sanan merkitystä, vaan päinvastoin piti propagandan levittämistä merkittävänä toimintamuotona – hänen käsityksensä mukaan ihmiset laajasti innostuisivat anarkismin aatteista, jos vain saisivat niistä riittävän hyvän ymmärryksen. Myös toimintaan yllyttävän ”*teon propagandan*”, joka ”levittää anarkismin aatteita laajemmalle kuin tuhannet pamfletit”, hän näki hyvin tärkeänä. Anarkistit pyrkivät esimerkiksi näyttämään liikkeelle sen päämäärät ja toiminnallaan ”muuttamaan lakot kapinoiksi”, sekä organisoimaan sabotaaseja kapitalismille taloudellisesti tärkeitä kohteita vastaan. Ensisijaista oli kuitenkin työläisten oma taloudellinen kamppailu omien etujensa puolesta – työläisten suora toiminta taloudellista orjuutta vastaan.³⁹

Oli toiminnan muoto mikä hyvänsä, Kropotkin – kuten muutkin anarkistit – kannatti aina pikemmin instituutioiden ulkopuolisia kuin sisäisiä toimia, koska instituutioiden sisällä toimimisessa oli liian suuria vaaroja. ”*Ei ole vallankumousta ilman anarkismia.*” Kropotkinin ystävä **Errico Malatesta** (1853–1932) kritisoi tällaista ehdottomuutta muun muassa artikkelissaan *Ancora sulla rivoluzione in pratica*. Koska anarkismia ei voi toteuttaa väkisin, vaan ihmisten vapaaehtoisien toiminnan kautta, kapitalismin instituutioiden tuhoaminen on tapahtuma, joka on luonteeltaan vielä jotain muuta kuin anarkistinen. Malatesta katsoo, etteivät anarkistit kykene vallankumoukseen yksin, vaan heidän on luotava yhteyksiä ja kyettävä vaikuttamaan laajasti joukkoihin, toimien yhteistyössä muiden vallankumouksellisten kanssa – ja ennen kaikkea ihmisten spontaanit mielipiteet huomioon ottaen.⁴⁰ Elämänsä viimeisinä vuosina Kropotkin ei enää ollut ehdoton periaatteessaan, vaan toimi Venäjän helmikuun 1917 vallankumouksen jälkeen sosiaalidemokraattisen hallituksen neuvonantajana lokakuun tapahtumiin saakka.

³⁷ *Anarkismi: sen filosofia ja ihanteet*, KH, 232.

³⁸ Cahm 1989, 113 ja 115.

³⁹ Emt., 146–147, 156–158, 159.

⁴⁰ Errico Malatesta. *Further Thoughts on Revolution in Practice*.

http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/malatesta/fur.html (Alkup. ”Ancora sulla rivoluzione in pratica”, *Umanità Nova*, 14. lokakuuta 1922.)

5. ON RAKENNETTAVA KOMMUNISTINEN YHTEISKUNTA

Kropotkin käyttää 'kommunismia' yhteisomistuksen merkityksessä. Kommunismia voi olla monessa eri muodossa, jotka hän jakaa kahteen pääryhmään: *autoritaariseen* ja *anarkistiseen* kommunismiin. Näistä hän hyväksyy vain anarkistisen muodon ylimpien ihanteidensa vapauden ja tasa-arvon mukaisesti.

5.1. Lähtökohdat uuden yhteiskunnan toteuttamiseksi

Koska Kropotkin kirjoittaa laajasti uuden yhteiskunnan rakentamisesta, hän on mielenkiintoisempi ajattelija kuin jos olisi vain keskittynyt aikansa tieteeseen ja päivänpolttaviin ongelmiin. Toimivalta poliitikolta onkin aiheellista odottaa visioita yhteiskunnan parantamiseksi.

Ideaaliyhteiskunnassa päätökset tehdään paikallisesti, suoran demokratian keinoin, vapaaehtoisten yhteenliittymien horisontaalisessa verkostossa. Kehitys oli hänen mukaansa jo kulkemassa kohti tällaista yhteiskuntaa – tarvittiin vain vallankumouksellista toimintaa sen toteuttamiseksi.

Hän kuvaa muun muassa seuraavia kommuunin käytännön tehtäviä, jotka voitaisiin toteuttaa ilman minkäänlaista hallintaa ”ylhäältä”: kaikissa toimissa olisi ”käännyttävä asianosaisten eikä virastojen puoleen”.⁴¹

- Elintarvikkeet luetteloidaan ja jaetaan tasapuolisesti.
- Vuokrat lakkautetaan ja asunnot luetteloidaan ja jaetaan kaikille.
- Vaatevarastot otetaan yhteisomistukseen, luetteloidaan ja jaetaan tarvitseville.
- Kaupungeissa aletaan viljellä maata omavaraisuuden toteuttamiseksi.
- Tuotteita vaihdetaan tuotteisiin, eikä rahaa käytetä.⁴²

Toteutuksen kulku olisi yleisiltä piirteiltään seuraava:

Vallankumouksen ensimmäisenä tehtävänä on kaikkien kommuunien jäsenten ruokkiminen, vaatettaminen ja asuttaminen. Kropotkin kritisoi Pariisin vuoden 1871 kommuunin blanquilaisia ja ”jakobiineja” siitä, että he jättivät peruskysymyksen työläisten ruoasta ja asunnoista liian vähälle huomiolle – ja sitten kun he huomasivat virheensä, he olivat jo myöhässä.⁴³ Kropotkin ajattelee tilanteen selviävän ”itsestään”, kunhan yhteiskunnan yläpuolelle vain ei aseteta mitään hallitusta, vaan työläisten annetaan vapaasti ottaa tuotantovälineet haltuunsa ja toteuttaa itsenäisesti tuotteiden jaon. Hän ei kuvittele tämän sujuvan ongelmitta, mutta pitää sitä kuitenkin kaikkein parhaana vaihtoehtona. Hänen näkökantansa jättää avoimeksi kysymyksen siitä, miten tuotteiden jako käytännössä voidaan järjestää hänen kuvaamallaan tavalla.

⁴¹ *Leivän valloitus*, 105.

⁴² Emt., 75–106.

⁴³ *Leivän valloitus*, 67.

Kropotkinin ajattelussa on tiettyä ristiriitaisuutta, kun hän toisaalta korostaa spontaania toimintaa, mutta selvästi kuitenkin katsoo tietynlaisen suunnitelmallisuuden välttämättömäksi uuden yhteiskunnan rakennustyössä. Ristiriita ei ratkea, vaikka suunnitelmat määriteltäisiin ”vapaaehtoisiksi”. Vaikuttaisi siltä, että Kropotkinin ajatuksissa eräänlainen bakuninilainen salaliitto suunnittelee toimintaa ja näyttää esimerkkiä muille. Kun muut vakuuttuvat siitä, että edistyneimpien toverien esittämät toimenpiteet ja toimintatavat ovat kaikkein parhaimpia, kaikki alkavat toimia ”etujoukon” tapaan. Nämä tavat periytyvät seuraaville sukupolville, jolloin esimerkkiä näyttävää edistyneiden anarkistien etujoukkoa ei enää tarvita. Tällainen toimintamalli ei ole millään tavalla pakottava: kaikki ihmiset tuntevat ”johtavat” anarkistit ja ottavat vastaan heidän mielipiteensä jos niin haluavat. Kaikki perustuu vapaaehtoisuuteen ja itsetietoiseen toimintaan, eikä missään vaiheessa käytetä pakottavia keinoja, jos sellaisiksi ei lasketa tottumusta ja sosiaalista painetta. Koko yhteiskunnan toiminta on hajautettua. Paikallisten kommuunien päätöksenteko on itsenäistä niin kommuunien välillä kuin sisälläkin, eikä yksikään kommuuni ei tarvitse yläpuolelleen keskushallitusta. Kommuunien välinen yhteistyö toteutetaan vapaaehtoisin liitoin. Myös kommuunien sisällä on käytössä sama vapaiden liittojen periaate.⁴⁴ Tämä malli on looginen Kropotkinin periaatteisin nähden, mutta on kyseenalaisempaa, voiko todellinen kehitys kulkea tällaisen mallin mukaisesti.

Kropotkinin pettymys aikansa marxilaisiin työväenjohtajiin ja tästä seurannut tiukka kaikenlaisen johtajuuden tai byrokraattisen järjestäytymisen vastustus on ymmärrettävää, mutta johti myös ristiriitaisuuksiin. Ei ole vakuuttavaa yhtäaikaaisesti ehdottaa elintarvikkeiden, asuntojen ja vaatteiden luettelointia ja tasapuolista jakoa ja vaatia yhteiskunnan spontaania, paikallista järjestäytymistä, jossa kaikki itsenäisesti ja vapaasti päättävät toiminnastaan. Hän hylkäsi suunnitelmallisen talouden, jonka hän ajatteli järjestyvän ”kynällä ja paperilla” ”ylhäältä alaspäin”. Hän ei näe mitään mahdollisuutta laajalle keskitetyksi organisoidulle toiminnalle, joka voisi olla toteuttava paikallisten yhteisöjen ja yksilölliset tarpeet. ”Kollektivistit” edustavat hänelle vähintään yhtäläistä pakkovaltaa kuin kapitalismikin (vaikka koki olevansa aatteellisesti lähellä sosiaalidemokraatteja ja kommunisteja). Joka tapauksessa, vaikka yhteiskunnallinen harmonia rakentuu samoin kuin musiikissakin useista erillisistä ja erilaisista tekijöistä, hänen ajattelunsa vaikuttaa ristiriitaiselta. Hän on kyllä johdonmukainen vapauden ja tasa-arvoisuuden vaatimuksissaan, mutta käsittelee asiaa kuitenkin ”metafyysisesti” ja ideaalisella tasolla, eikä konkreettisista olemassa olevista lähtökohdista käsin. Pussillisesta kuminauhoja ei saa polkupyörää, vaikka olisi pyrkimyksessään kuinka johdonmukainen tahansa.

Kropotkinin mukaan ”konkreettisena lähtökohtana” yhteiskunnan kommunistiselle uudelleenjärjestäytymiselle olisi ”ajatus itsenäisistä yhteisöistä alueellisena järjestelmänä ja ammattikuntien liitoista ihmisten erilaisten toimien järjestelijänä”⁴⁵. Kansainvälinen postiliitto, rautatieyhtiöt ja kan-

⁴⁴ *Nykyaikainen tiede ja anarkismi, KH, 66; Parliamentary Rule, AFY, 39.*

⁴⁵ *Nykyaikainen tiede ja anarkismi, KH, 69.*

sainväliset tieteelliset seurat ovat esimerkkeinä siitä, miten yhteisiä päätöksiä voidaan tehdä vapaiden sopimusten avulla ilman äänestyksiä ja enemmistöpäätöksiä⁴⁶. Nämä esimerkit toistuvat hänellä useassa kirjoituksessa. Paikalliset yhteisöt, kommuunit tai puoluejärjestöt lähettävät edustajiaan konferensseihin, joissa sovitaan asioista konsensuksella. Hän ei hylkää organisoitumista sinänsä, mutta kiinteisiin toimihenkilöihin ja vaaleihin perustuvia käytäntöjä hän ei hyväksy. Pyrkimyksenä on konsensusdemokratia, jossa päätökset tehdään sopimalla yhteisesti.

5.2. Kommunistisen talouden järjestäminen

Talouden uudelleenjärjestely on ensisijaista uuden yhteiskunnan toteuttamiseksi. Ensimmäiseksi ihmisten on otettava tuotanto ja maa *suoraan* omaan haltuunsa. Keskitetty valtionomistus ja byrokraattinen hallinta loisivat vain uuden yksinvaltiaan, joka ”olisi edeltäjäänsäkin kauheampi”. Paikallisten haltuunottojen jälkeen tuotanto organisoidaan Kropotkinin kaavailuissa sopimusten avulla (samoin kuin päätöksenteko laajemminkin). Paikalliset yhteisöt muuttavat ihmisten välisiä suhteita välittömästi. Samalla kun ihmisiä kahlitsevat instituutiot hävitetään, ihmisten ja yhteisöjen suhteet rakennetaan uusiksi vapaaehtoisen yhteistyön pohjalta, perustuen yksilöiden ja ryhmien omaaloitteisuuteen. Yksilöiden sidos yhteisöönsä ei perustu lainsäädäntöön, vaan sosiaalisiin tunteisiin ja tapoihin.⁴⁷

Kropotkinille tärkeintä on ihmisten paikallinen ja itsenäinen toiminta, jonka hänen mukaansa tulee olla tuotannon organisoinnin lähtökohtana valtiolle keskittämisen ja byrokraattisen hallinnan sijaan. Uuden talousjärjestelmän rakentamiseksi tarvitaan suurten ihmisjoukkojen yhteishenkeä. Ihmisiä on esimerkin voimalla yllytettävä kehittämään vapaata aloitteellisuutta, vapaaehtoista toimintaa ja yhteistyötä. Kropotkinilainen ihanneyhteiskunta on ”moninaisuudessaan harmoninen”: yhtenäisyys muodostuu lukemattomista yksittäisistä osasista.⁴⁸

Kropotkinin mukaan kommunistista tuotantoa olisi ohjattava *tarpeiden tutkimus*, ”yhteiskuntafysiologia”, jolla hän tarkoittaa yhteiskunnan tarpeiden ja niiden täyttämisen keinojen tutkimusta. Olisi löydettävä mahdollisimman ”taloudelliset”, mahdollisimman vähän työtä tarvitsevat keinot tarpeiden täyttämiseksi siten, että saavutetaan mahdollisimman suuri yleinen hyöty koko ihmiskunnalle.⁴⁹

Tarpeettoman työn vähentämiseksi kaikki tarvittava ravinto tuotetaan paikallisesti: jokaisesta alueesta tulee tuotteiden tuottaja ja kuluttaja. Nykyisin tuotteet voi kapitalistin näkökulmasta katsoen tuottaa ”halvemmallalla”, kun ne tuotetaan toisella puolella maapalloa ja kuljetetaan Euroop-

⁴⁶ *Leivän valloitus*, 48.

⁴⁷ *Local Action*, *AFY*, 45; *Valtio: sen asema historiassa*, *KH*, 183, 185; *Anarkismi: sen filosofia ja ihanteet*, *KH*, 209; *Leivän valloitus*, 45.

⁴⁸ *Nykyaikainen tiede ja anarkismi*, *KH*, 74, 93; *Anarkismi: sen filosofia ja ihanteet*, *KH*, 209.

⁴⁹ *Leivän valloitus*, 209; *Nykyaikainen tiede ja anarkismi*, *KH*, 84.

paan.⁵⁰ Kropotkin ihmettelee tätä käytäntöä, jossa *hintaa* pidetään kaiken yläpuolelle asettuvana määräävänä tekijänä: jos tutkitaan, mitä tämä 'hintä' pitää sisällään, huomataan, että paikallinen tuotanto kuluttaa kaikkein vähiten työvoimaa ja luonnonvaroja.⁵¹

Hänen mielestään onkin

mieleetöntä viedä maasta vehnää ja tuoda maahan jauhoja, viedä villaa ja tuoda verkaa, viedä rautaa ja tuoda koneita – ei ainoastaan sen vuoksi, että kuljetus aiheuttaa tarpeettomia kustannuksia, vaan varsinkin koska maa, jolla ei ole kehittyntä teollisuutta, jää ehdottomasti maanviljelyksessä takapajulle, ja se maa, jolla ei ole suuria terästehtaita, jää muussakin teollisuudessa huonommaksi ja lopuksi, koska maan teollisia ja teknillisiä kykyjä jää käyttämättä, ellei ole monipuolista teollisuutta.⁵²

Ihmisen on toimittava sopusoinnussa luonnon kanssa. Luonnonvarojen ja työvoiman riisto ovat tehneet kapitalistisesta tuotantotavasta kestäättömän. Kropotkin uskoi teknologisen kehityksen vapauttavaan vaikutukseen. *Leivän valloituksessa* hän visioi auringon lämmön, sähkön ja tuulivoiman käytöstä viljelyksessä⁵³. Paikallinen luonnon kanssa harmoniassa toimiva ravinnon kasvatusta ja kulutus, paikallinen energiantuotanto ja jätteiden kierrätys, tuntuvat nyt ajankohtaisemmilta pyrkimyksiltä kuin Kropotkinin esittäessä ne yli sata vuotta sitten.

Elämisen edellytykset voidaan (1800-luvun lopun Euroopassa) Kropotkinin mukaan tuottaa neljän–viiden tunnin päivittäisellä työllä parinasatana päivänä vuodessa noin 25–30 vuoden työrupeamalla. Tämä työ riittäisi hyvin tyydyttämään ensisijaiset tarpeet. Tuotteet tulevat jakaa fyysisten ja henkisten tarpeiden mukaan, noudattaen periaatetta ”*jokaiselle tarpeidensa mukaan.*” Kenenkään ei tarvitse myydä työvoimaansa tuotteita saadakseen. Tieteitä ja taiteita voisi kukin oman maun mukaan harrastaa työpäivän jälkeen. Tällainen järjestys Kropotkinin mukaan vapauttaisi tieteen ja taiteen, jotka eivät saa ihmiskunnan kehityksessä oikeaa asemaansa ”ennen sitä päivää, jona ne rajuudesta vapaina ovat yksinomaan niiden viljeltävinä, jotka niitä rakastavat, ja niitä varten, jotka niitä rakastavat.”⁵⁴

Kapitalismissa vallitsevien työnjakojen tuottama epätasa-arvo hävitetään lakkauttamalla jako henkisen ja fyysisen työn sekä miesten ja naisten töiden välillä. Ideaalisessa yhteiskunnassa, jollaisista kohti kehitys Kropotkinin mukaan jo hänen aikanaan oli kulkemassa, jokainen on sekä ruumiillisen että intellektuaalisen työn tekijä.⁵⁵ Henkinen ja fyysinen työ yhdistyvät opiskeluun. Ennen työ-

⁵⁰ Peter Kropotkin. *Fields, Factories and Workshops or Industry Combined with Agriculture and Brain Work with Manual Work*. New, revised and enlarged edition. G. P. Putnam's Sons, New York 1913, s. 23, 78, 83. Vaikka Kropotkin ei 1800-luvun ihmisenä ajattelekaan asiaa siten miten nykyisin tehdään, on hänen *ekonomiansa* kuitenkin *ekologista*.

⁵¹ Emt., 138.

⁵² *Leivän valloitus*, 229

⁵³ Emt., 92.

⁵⁴ *Anarkismi: sen filosofia ja ihanteet*, KH, 220; *Communism and Wage System*, AFY, 110; *Leivän valloitus*, 127.

⁵⁵ *Fields, Factories and Workshops*, 23; *Leivän valloitus*, 173.

ikää opintoihinkin kuuluu työntekoa, sillä oppiminen tapahtuu parhaimmin, kun teoreettisiin tietoihin yhdistetään käytäntö; tällöin asiat tulevat opituiksi paitsi silmän, myös käden kautta.⁵⁶

Naisten ja miesten välisen työnjaon lakkauttaminen ei merkitse vain sitä, että myös naiset pääsevät yliopistoihin ja parlamentteihin, vaan ennen kaikkea naisten vapauttamista kotityöstä. On varmistettava, että ”nainen saa imettää ja kasvattaa lapsiaan, jos niin haluaa, ja että hänelle jää riittävästi aikaa ottaakseen osaa myös yhteiskunnalliseen elämään”.⁵⁷

Yhteiset kommunistiset toimintatavat ja organisaatiot ovat elintärkeitä yhteisölle ratkaistaessa taloudellisia ongelmia ja myös ”säilytettäessä ja kehitettäessä sosiaalisia tapoja, jotka lähentävät ihmisiä toisiinsa; niitä on käytettävä luomaan ihmisten välille sellaisia siteitä, joiden kautta jokaisen edusta muodostuu kaikkien yhteinen etu; vain sellainen toiminta voi saada ihmiset yhdistymään hajaannuksen sijaan.”⁵⁸ Käytäntö, itse yhteiskunta järjestelmänä toimiessaan totuttaa yksilön yhteistä hyvää edesauttavaan käyttäytymiseen.⁵⁹

Anarkistinen moraali (jossa ’hyvä’ hyödyttää yhteisöä ja ’paha’ vahingoittaa sitä) vahvistuu arkipäivän toiminnassa imperatiivinaan ”*kohtele toisia kuin haluaisit itseäsi kohdeltavan vastaavassa tilanteessa.*”⁶⁰ Tämä etiikka korvaisi uskonnon. Kropotkin pohjaa keskeneräisessä teoksessa *Etiikka* anarkistisen etiikan ihmisen evoluutioon ja ”alkukantaisten” ihmisyhteisöjen moraalikäsitteisiin, jotka ovat muodostuneet tilanteessa, jossa lisätuotetta ei synny ja eletään ”kädestä suuhun”. Hän ei tunnu esityksessään täysin ottavan huomioon sitä, mitä ylijäämän ja varallisuuden kerääntyminen vaikuttaa ihmisten moraalisiin ja käyttäytymiseen. Jakamiseen, itseuhrautuvuuteen ja solidaarisuuteen nojaava moraali muodostuu olosuhteissa, joissa se on hyödyksi jokaiselle – tästä syystä nykyisinkin köyhimmät ovat valmiimpia jakamaan vähästään ja auttamaan muita hädässä. Pimention jääväksi ongelmaksi saattaa jäädä se, että miten olosuhteissa, joissa kaikkea olisi kylliksi, voitaisiin *varmistaa* se, että kukaan ei kerää ylijäämää itselleen ja sen turvin alistaisi muita. Kropotkin luottaisi ”heimomoraaliin” ja julkisen mielipiteen auktoriteettiin, mikä on riittävä luonnonvaraisesti elävien kansojen keskuudessa⁶¹. On aiheellista epäillä, toimisiko vastaava kontrollimekanismi yltäkylläisissä oloissa miljoonakaupungeissa, kuten hän kirjoituksissaan kaavailee.

⁵⁶ *Fields, Factories and Workshops*, 24, 369–371, 381.

⁵⁷ *Leivän valloitus*, 146–147.

⁵⁸ *Anarkismi: sen filosofia ja ihanteet*, KH, 231.

⁵⁹ Emt., 233.

⁶⁰ *Anarkistinen moraali*, KH, 142, 149; ks. Prince Kropotkin. *Ethics. Origin and Development*. Lincoln MacVeagh, New York 1924, erityisesti s. 333–338.

⁶¹ *Mutual Aid*, 87.

LOPUKSI: MIKÄ KROPOTKINISSA ON ELÄVÄÄ

Kaikki kuuluu kaikille! Jos vain miehet ja naiset uurastavat työvoima-osansa, on heillä oikeus osuuteensa kaikesta, mitä maailma tuottaa. Ja tämä osuus jo luo heidän hyvinvointinsa.

Hyljätäkäämme väärät sanontatavat: ’oikeus työhön’ ja ’jokaisen on saatava koko työnsä tulos’. Mehän vaadimme *hyvinvoinnin oikeutta – hyvinvointia kaikille*.⁶²

Kropotkinin visio on utopistinen (vaikka hän itse olisi tiukasti kiistänyt tällaiset väitteet)⁶³ ja häneen olikin vahvasti vaikuttanut ranskalainen utopiasosialismi kuten **Joseph Fourier’n** (1768–1830) ajatukset⁶⁴. Juuri Kropotkinin kirjoitusten utopiset elementit voivat olla eniten hyödyksi nykypäivän vasemmistolle⁶⁵. Tästä lähtökohdasta käsin pohdin kirjoituksen lopuksi muutamia seikkoja, joissa inspiraation hakeminen häneltä(kin) voisi olla hyödyllistä.

Tiede ja utopismi. Merkittävimpänä (tässä ja nyt) Kropotkinilta nousee ajatus siitä, että ihmisten kannatuksen saamiseksi ja toiminnan suunnittelua varten on oltava selkeästi määritelty *ohjelma*, selkeät tehtävät ja päämäärät⁶⁶. Hänen kirjansa *Leivän valloitus* oli merkittävänä innoittajana Espanjan vallankumouksessa 1936–1939, jolloin sitä luettiin lukutaidottomille maalaisille⁶⁷. Kropotkinin ajatukset ihanneyhteiskunnan toteuttamiseksi eivät vaikuta niin mielikuvituksellisilta, jos ymmärrettään se konkreettinen tilanne, missä ne on esitetty. Nyt, paljon myöhemmin, on selvää, että tällaiset ajatukset edustavat meille haaveita tulevaisuudesta; parhaimmillaan tavoitteita, joiden saavuttamiseksi on keksittävä keinoja nykyhetkessä. Tässä kirjoituksessa olen kuvannut hänen ajatuksiaan tulevasta yhteiskunnasta. Hän esittää monia mielenkiintoisia ideoita joita on tässä turha toistaa. Ei ole niinkään tärkeää, mitä Kropotkin tarkalleen kirjoitti, kuin miten hän toimi.

Kropotkinin toiminnassa empiirinen tutkimus ja utopiset elementit yhdistyvät toisiinsa. Kropotkinin mukaan on tutkittava nykyistä yhteiskuntaa ja sen historiallista kehitystä. Anarkismi

---

⁶² *Leivän valloitus*, 23.

⁶³ Ks. esimerkiksi Pjotr Kropotkin. Anarkistinen kommunismi: lähtökohdat ja periaatteet. Kokoelmassa Ville-Juhani Sutinen (toim.) *Utopiasosialistit*. Savukeidas, Turku 2009, erityisesti s. 150–151.

⁶⁴ Graham Purchase. *Peter Kropotkin. Ecologist, Philosopher and Revolutionary*. The University of New South Wales, Sydney 2003, s. 256.

⁶⁵ Nyt, kun vasemmistossa on alettu päästä eroon pahimmasta tieteis- ja edistysuskosta, on tulevaisuuden yhteiskunnan pohdintojen merkitystä poliittiselle toiminnalle alettu jälleen arvostaa. Tähän kehitykseen on vaikuttanut se, että mitään konkreettista vasemmistolaista yhteiskuntamallia ei ole olemassa – ei ainakaan eurooppalaiselle vasemmistolle. Esimerkkeinä uusista ”utooppisia” aineksia tieteellisiin yhdistävistä avauksista ovat muun muassa W. Paul Cockshottin and Allin Cottrellin *Towards a New Socialism* (Spokesman, Nottingham 1993, suomennos tulossa), Michel Albertin *Parecon – kapitalismin jälkeinen elämä* (Sammakko, Turku 2004) ja Eric Carltonin *Politeia: visions of the just society* (Rosemont, Cranbury 2006). Verso julkaisee Erik Olin Wrightin toimittamaa sarjaa ”The Real Utopias”. Vanhempia ”utooppisia” kirjoituksia on viime aikoina julkaistu suomeksi kokoelmissa: *Matkoja utopiaan* (toim. Mikko Lahtinen, Vastapaino, Tampere 2002) ja *Utopiasosialistit* (toim. Ville-Juhani Sutinen, Savukeidas, Turku 2009). Tamperealainen *Totuusradio* esittää tänä syksynä ohjelmasarjan ”Matkoja utopiaan”: <http://totuusradio.kapsi.fi/heinakuun-antimet-1-utopiasta-t-rajanti-2-on-utopia-s-morgan-3-utopiasta-j-k-ihalainen/>

⁶⁶ Ks. Cahm 1989, 125.

⁶⁷ Purchase 2003, 256.

perustuu hänen mukaansa tutkimukselle, ”joka selvittää *yhteiskunnassa jo havaittavien pyrkimysten suuntaa* ja tekee niistä tulevaisuutta koskevia päätelmiä”⁶⁸. Nykyhetkelle luonteenomaiset pyrkimykset on määriteltävä selkeästi. Lisäksi on tarkasti mietittävä, mitä omat päämäärät konkreettisesti ovat ja mitä niiden saavuttamiseksi on tehtävä.⁶⁹ Tämän jälkeen todellisuuden voi ”valloittaa” valankumouksellisesti.

Koska kapitalismi on osoittautunut tuotantotavaksi, joka aiheuttaa ihmisten enemmistölle kurjuutta, on tärkeää pohtia sille kokonaisvaltaista vaihtoehtoa. Nykyinen vasemmisto etsii vaihtoehtoa lähinnä *menneisyydestä*: toiset hyvinvointivaltioista, toiset reaaliosialismista. Jotkut tukeutuvat Venezuelan tai Kuuban esimerkkiin, mutta heidän mallinsa ovat yhtä vähän meidän oloihimme siirrettävissä kuin menneisyyden kultaiset muistot. Tuntuisi selvältä, että *eurooppalainen vasemmisto tarvitsee utopioita*, koska täällä ei olla tilanteessa, jossa vasemmisto voi vain toimeenpanna poliittisia ohjelmia.

Sommitelmat ja haaveet tulevan yhteiskunnan järjestäytymisestä herättävät miettimään erilaisia vaihtoehtoja ja toimenpiteitä niiden saavuttamiseksi. Tieteellisen sosialismin suuret nimet, kuten Marx, **Engels** ja **Kautsky**, kielsivät ajattelunsa utooppisen puolen (kuten myös Kropotkin teki) painottaen, että heidän näkemyksensä pohjaavat olemassa olevien kehityskulkujen havaitsemiseen (siinä mitä ”on”), jonka pohjalta sosialismin välttämättömyys tai väistämättömyys (se mitä ”pitäisi olla”) todistetaan. Näin voidaan myös tietää keinot, joilla se saavutetaan. Tämä tuntuu pikemmin pyrkimykseltä pelastaa kasvot empirismiin pohjaavan tieteellisen maailmankuvan edessä. Tosiasiassa sosialismin perspektiivi on heillä läsnä jatkuvasti, sillä havaitakseen nykyhetkestä ”socialismiin johtavat tendenssit”, pitää kai olla jonkinlainen käsitys siitä, *mitä* ’socialismin’ (tai ’kommunismin’) *pitäisi olla*.

Kropotkin tutki mittavasti ympäröivää yhteiskuntaa – josta hyvänä esimerkkinä *Fields, Factories and Workshops* – samalla avoimesti suunnaten kohti mitä ”tulisi olla”. Hänen tutkimuksensa, monia maantieteellisiä tutkimuksia lukuun ottamatta, ovat kiinteästi yhteydessä poliittisiin päämääriin ja konkreettiseen poliittiseen liikkeeseen. Hänen pohdintansa jäävät kuitenkin liian ideaaliselle tasolle, sillä hän ei riittävästi mieti, mitä kaikkea päämäärien toteuttamiseksi olisi tehtävä; hän uskoo liiaksi omiin haaveisiinsa ja johtaa päätelmiään pikemmin metafyyisistä ideaaleista (’vapaudesta’ ja ’tasa-arvosta’) kuin konkreettisesta todellisuudesta.

Mitä tarkemmin päämääriä pyritään määrittelemään, sitä paremmin voidaan ymmärtää, mitä kaikkea niiden saavuttaminen vaatii. Päämäärien tutkimuksessa vaaditaan myös utooppista irrotte-

---

⁶⁸ Emt., 59.

⁶⁹ *What Must We Do, AFY*, 30–31.

lua, ajatuskokeita, erilaisten vaihtoehtojen ja mahdollisuuksien pohdintaa.⁷⁰ Päämäärät eivät kuitenkaan saa olla mahdottomia, ja siksi konkreettisen todellisuuden tutkimus on ensisijaisen tärkeää.

Laajasti ottaen anarkismi ei ole toimiva lähtökohta yhteiskunnan tutkimukseen. Sen voima on pikemmin moraalisisissa argumenteissa, jotka voivat toimia ”vasemmiston omatuntona”. Anarkistinen kommunismi on Ranskan vallankumouksen vapauden ja tasa-arvon ihanteiden viemistä loogiseen huippuunsa. Se muodostaa jyrkän vastakohtan nykyiselle yhteiskunnalle, mikä samalla tekee siitä kyvyttömän käytettäväksi laajan työväenliikkeen muodostamisessa (paikallisia poikkeuksia, kuten Meksikon zapatisteja, lukuun ottamatta). ’Anarkismilla’ on vähintään yhtä suuri painolasti kuin ’kommunismilla’. Menneen Neuvostoliiton maailmanpoliittisesta vaikutuksesta johtuen kommunismilla on kuitenkin huomattavasti enemmän sijaa nykyisessä tieteessä, ja kommunismin klassikoita löytää tieteellisistä kirjastoista helpommin kuin anarkistista kirjallisuutta. Myös anarkismista voi monin tavoin olla hyötyä vasemmiston toiminnalle, jos ei konkreettisenä liikkeenä, niin inspiroivina ja herättelevinä ajatuksina.

Ekologia. Vaikka Kropotkin ei 1800-luvun ihmisenä ajattelekaan asiaa samoin kuin nykyisin, on hänen visionsa tulevasta yhteiskunnasta hyvin ekologinen. Koska ihminen on osa luontoa, on ihmisyhteisöjen oltava sopusoinnussa luonnon kanssa toimien ilman luonnonvarojen ja työvoiman riistoa. Olisi löydettävä mahdollisimman vähän luonnonvaroja ja työtä kuluttavat keinot tarpeiden täyttämiseksi siten, että saavutettaisiin mahdollisimman suuri yleinen hyöty koko ihmiskunnalle. Kropotkin painottaa paikallisten yhteisöjen omavaraista toimintaa. Yhteisöt tuottaisivat ja kuluttaisivat tuotteensa itse, huolehtien välittömästi ja suoraan omasta hyvinvoinnistaan. Huolehtiessaan luonnosta, ihminen huolehtii parhaalla tavalla myös itseään.

Järjestörakenne. Kolmas seikka, joka Kropotkinia lukiessa nousee mieleen, on hänen ajatustensa hyödyntäminen järjestöjen kehittämisessä. Puolueen ei tarvitse koostua keskuselimistä ja niitä totelevista ”etäpesäkkeistä”. Se voi olla myös horisontaalisemmin järjestäytyneet kokonaisuus, jossa yksilöiden ja paikallisten osastojen ääni kuuluu paremmin kuin byrokraattisesti järjestäytyneessä organisaatiossa, missä rivijäsenen tehtävä rajoittuu lähinnä toimihenkilön valintaan vaaleissa ja toimielinten tottelemiseen puoluekokousten välillä.

Vapaiden liittojen ja sopimusten kautta järjestäytyvä ”federatiivisempi” rakenne onkin entistä yleisempi Euroopan vasemmistopuolueissa. Tunnetuin esimerkki on Saksan *Die Link*; muita ovat muun muassa Kreikan *Synaspismos* (vaaliliittona *Syriza*) ja Espanjan *Izquierda Unida*. Nämä esimerkit ovat erilaisia ja syntyneet erilaisista tilanteista. Yhdistävänä tekijänä on kuitenkin eurooppa-

---

⁷⁰ Tässä on paikallaan painottaa, että utopioista kirjoittaessani en tarkoita ”mahdottomia maailmoja” (”pilvilinnoja” irrallaan todellisuudesta), kuten joskus tehdään, vaan *mahdollisia maailmoja*, jotka eivät tällä hetkellä ole konkreettista todellisuutta, vaan vain *mahdollisuuksia*, jotka voivat toteutua.

laisen vasemmiston nykyinen tilanne, joka vaatii asioiden uudelleenarviointia. Federatiivisella rakenteella on omat heikkoutensa, mutta nykyiseen tilanteeseen hajautetumpi päätöksenteko ja kansalaisliikkeen omainen toiminta voisivat sopia vanhoja puoluemalleja paremmin. Vasemmiston järjestöllinen toiminta siten kriisiytyntyyttä, että on aiheellista miettiä ideoita toiminnan uudistamiseksi.

Parlamentarismi. Kropotkin herättelee ajattelemaan myös koko parlamentaarisen tien soveltuvuutta. On totta, että mitä enemmän nykyisessä yhteiskunnassa saadaan valtaa, sitä enemmän integroidutaan nykyisiin käytäntöihin. Toisaalta, on vaikeaa parantaa ihmisten elämää *nyt*, jos ei käytetä olemassa olevia keinoja. Lisäksi jos suurin osa kansalaisista joka tapauksessa äänestää (ja luottaa pääpiirteissään nykyiseen poliittiseen järjestelmään), parlamentin voi katsoa nauttivan sellaista luottamusta ja vaalien sellaista mielenkiintoa, että olisi vahingoksi olla osallistumatta niihin. On kuitenkin ymmärrettävä, että parlamentin kautta voidaan tehdä vain hyvin vähän.

Kropotkin piti taloudellisten etujen puolesta käytävää kamppailua ensisijaisena poliittisiin kamppailuihin nähden. Suoraan työpaikoilla toteutettavat työtaistelutoimet voivat tuoda paljon parempia tuloksia kuin mitä parlamenttien istuntojen kautta saavutettavat lakipykäliden hienosäädöt. Samoin suorat tilojen haltuunotot kaupungeissa voivat tuoda nopeampia ja tehokkaampia ratkaisuja esimerkiksi asunto-ongelmiin kuin hidas ja hyvin epävarma parlamentaarinen tie. Tämä ei tarkoita etteikö parlamentaarista keinoista myös olisi hyötyä. Parlamentarismi on kuitenkin kyseenalaistettava keskeisimpänä toimintatapana, jos sitä kautta tavoitteita ei voida saavuttaa.

Anarkismissa uskotaan ihmisiin ja heidän omaan aloitekykyynsä, mikä on nähtävillä Kropotkinin koko tuotannossa. Nykyisinkin voi olla hyvä kääntää katse välillä pois puoluepiireistä (tai tällaisista teksteistä) ja todella kuunnella, mitä ihmiset arkipäivässään kokevat ja kertovat. Todellisuus on tässä ja nyt, ja sen voi valloittaa vain joukkovoimalla, toimimalla yhdessä ihmisten kanssa. Tähän tarvitaan avointa mieltä, ennakkoluulotonta ajattelua ja kaikki kaavat kyseenalaistavaa toimintaa.

LÄHTEET

Cahm, Caroline. 1989. *Kropotkin and the Rise of Revolutionary Anarchism 1872–1886*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kropotkin, Peter. [1886]. *Prisons and Their Moral Influence on Prisoners*. (Alkup. «Les Prisons», *Révolté*.) Saatavilla osoitteessa
http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/kropotkin/revpamphlets/prisonsmoral.html

Kropotkin, Pierre. [1906]. *L'État, son rôle historique*. Saatavilla osoitteessa
<http://kropot.free.fr/Kropotkine-Etat.htm>

- Kropotkin, Peter. 1913. *Fields, Factories and Workshops or Industry Combined with Agriculture and Brain Work with Manual Work*. New, revised and enlarged edition. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Kropotkin, Peter. 1924. *Ethics. Origin and Development*. New York: Lincoln MacVeagh. (Alkup. *Этика. Происхождение и развитие нравственности*, 1922, kirj. 1921.)
- Kropotkin, Peter. 1988. *Act for Yourselfes. Articles from Freedom 1886–1907*. London: Freedom Press. (Sit. *AFY*.)
- Kropotkin, Peter. 1989. *Mutual Aid. A Factor of Evolution*. Montréal: Black Rose Books.
- Kropotkin, Pjotr. 2009. *Kapinahenki. Kirjoituksia anarkismista*. Toimittanut ja suomentanut Juha Kulmala. Turku: Savukeidas. (Sit. *KH*.)
- Kropotkin, Pjotr. 2010. *Leivän valloitus*. Tampere: Sosialismi.net. Saatavilla osoitteessa http://sosialismi.net/files/2010/07/pjotr_kropotkin_-_leivan_valloitus.pdf
- Malatesta, Errico. [1922]. *Further Thoughts on Revolution in Practice*. Saatavilla osoitteessa http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/malatesta/fur.html (Alkup.: Ancora sulla rivoluzione in pratica, *Umanità Nova*, 14. lokakuuta 1922.)
- Miller, Martin A. 1976. *Kropotkin*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Purchase, Graham. 2003. *Peter Kropotkin. Ecologist, Philosopher and Revolutionary*. Sydney: The University of New South Wales.